

Sin samtids kritiker

N.F.S. Grundtvig 1783-1872

Af William Michelsen

Om Grundtvigs stilling i samtidens åndsliv i
anledning af 200-året for hans fødsel.

Det er umuligt at forstå Grundtvig uden at se hans tanker i forhold til samtidens. Hans forfatterskab var – ligesom f.eks. Luthers eller Søren Kierkegaards eller Georg Brandes's – en lang række indlæg i samtidens debat. Det kommer ikke nutiden mindre ved af den grund. Snarere tværtimod: vi forstår ikke vor egen tid og dens tankegang uden at kende de tanker, som har bestemt nutidens almindelige tænkemåde, og den protest, de har mødt i tidens løb. Grundtvigs tanker var i stor udstrækning netop formet som en protest mod samtidens dominerende tankegang. De kommer derved tillige til at stå som et alternativ til eftertidens dominerende tankegang – til nutidens almindelige tænkemåde. Det er derfor, de har interesse for nutiden.

»Hvad Sandhed er, maae Tiden vise« lyder mottoet på den »Udsigt over Verdens-Krøniken«, som Grundtvig udgav i 1817, 300-året for Luthers reformation af den kristne kirke. Altså må Grundtvigs eftertid vise, hvad der er sandhed i hans forfatterskab. Hans tanker er stadig til debat. Hensigten med den følgende artikel er at se Grundtvigs forfatterskab i dets forhold til samtidens historiske situation og den dermed følgende debat i dansk åndsliv. Grundtvig så altid denne debat på europæisk baggrund, hvor meget han end lovpriste sit fædreland og følte sig som nordbo. Han var en omstridt mand. Uden kendskab til hans stilling i samtiden vil man let blive udsat for at misforstå ham. Hans tanker må derfor tænkes om igen og videreføres i overensstemmelse med nutidens situation for at kunne bruges i dag. Sådan betragtede og vurderede Grundtvig selv fortidens litteratur. Hans Sang-Værk til den danske Kirke er hans gendigtning af salmer fra hele den kristne kultur. På tilsvarende måde er hans

Oprindeligt beregnet på at oversættes til engelsk.

fortolkning af den nordiske mytologi tænkt som et led i forståelsen af menneskelivet og menneskets historie i almindelighed, men i dette tilfælde set fra nordisk synspunkt før kristendommens indførelse i Norden. Ifølge Grundtvig et synspunkt, som samtidens Europa kunde lære af.

Grundtvig var fra først til sidst sin samtids kritiker, hans forfatterskab en dialog med samtiden. Til at begynde med så han ud som en sær outsider; først da han var omkring de 50 år, fik hans kulturprogram sin faste og blivende karakter.

Grundtvig blev født, mens Danmark endnu styredes af en enevældig konge og hans ministre; men han oplevede inden sin død valgkampen forud for det første folketingsvalg, ved hvilket partiet Venstre fik flertallet i Danmark. Han havde endog partiets ledere til middag i sit hjem dagen før han døde. Grundtvig selv tilhørte ikke noget parti; men han var meget interesseret i, hvilke personer der blev valgt, og det lå ham stærkt på sinde, at medlemmerne af folketinget kun var bundet af deres overbevisning, ikke af nogen partidisciplin. Så meget havde verden altså forandret sig i Grundtvigs levetid. Han havde været levende interesseret i disse forandringer fra sine tidligste leveår og senere deltaget i samtidens religiøse, videnskabelige, pædagogiske og politiske debat. Hans engagement i disse problemer førte til den udvikling i hans tankeverden, som kan ses i hans forfatterskab og efterladte papirer. Der er ingen grund til at undre sig over, at denne udvikling førte til væsentlige holdningsændringer i den første halvdel af hans forfatterskab. Det er nødvendigt at kende disse holdningsændringer for at forstå hans forhold til samtiden.

Som digter regnede Grundtvig sig til Oehlenschlägers skole, men det forhindrede ham ikke i at kritisere sin læremester strengt, fordi han mere opfattede sig som håndværker end som tro gengiver af de poetiske visioner. Oehlenschläger havde imidlertid sjældent sådanne poetiske visioner som Grundtvig, og hans stilling i dansk litteratur beror dels på hans herredømme over sproget, dels på den beundring for den oldnordiske digtning og mytologi, han havde tilfælles med Grundtvig. Det er i disse to henseender, Grundtvig følger den dominerende retning i sin samtid. Hermed hænger også hans stærke nationalfølelse sammen; den beror på sproget og på fortidens litteratur og historie. På disse væsentlige områder var Grundtvig altså ikke i oppo-

sition til sin samtid. Det var også i kraft af denne enighed med samtiden i begejstringen for dansk sprog, litteratur og historie, han gennem folkehøjskolerne fik så stærk en indflydelse i de sidste 30-40 år af sit liv. Men spørgsmålet er, i hvor høj grad samtiden virkelig forstod de tanker, han gav udtryk i sin digtning, sine taler og sit forfatterskab. De drejede sig altid om menneskelivet i nutid, fortid og fremtid, men herunder især om tro og viden, som var hovedproblemet i Grundtvigs samtid. Her var hans tanker meget forskellige fra de dominerende tanker i samtiden. Og det var især dem, der gjorde ham til en omstridt mand.

I

En forfatter karakteriseres ikke blot af den tid, hvori han lever, men især af den holdning, han indtager i de historiske situationer, han oplever. Det standpunkt, udfra hvilket Grundtvig kritiserede samtiden, ændrede sig efter de oplevelser, han havde, og de situationer hvori han stod til sine omgivelser. I 1801 opgav han sin barndoms ortodoksi og blev rationalist; i 1805 konstaterede han med undren, at han måtte give sin fætter Henrich Stefens ret i hovedsagen og slutte sig til den idealistiske filosofi, som denne i 1802 havde forkyndt, og hvormed han havde inspireret Oehlenschlägers digtning. Men i 1810 måtte Grundtvig atter opgive denne holdning og vende tilbage til sin barndoms lutherske ortodoksi: en bogstavelig bibeltro. I 1825 indså han efter megen grublen over, hvad der var sand kristendom, at svaret ikke ligger umiddelbart i Bibelen, men i den mundtlige trosbekendelse, som de kristne har aflagt, så længe den kristne kirke har eksisteret. Men da denne holdning kun førte ham til en injuriproces, ved hvilken han blev dømt til livsvarig censur, nedlagde han sit embede i statskirken og blev i stedet videnskabsmand. Indtil det i 1832 gik op for ham, at den holdning, han hidtil havde indtaget som præst, var forkert: han havde virkelig villet *påtvinge* sin samtid den kristne tro. Nu indså han, at forudsætningen for sand tro er frihed. Hvis man ikke kan finde sig i, at andre har en anden tro end den, man selv har, er det ikke udtryk for nogen stærk tro, men for en skjult tvivl.

Det berømteste udtryk for dette standpunkt står i det digt, hvormed Grundtvig i 1832 indledte sin anden bog om Nordens Mythologi, et rimbrev, hvori han søger at udtrykke, hvad alle måtte kunne være enige om, hvadenten de var kristne eller ikke-kristne:

Frihed for Alt, hvad der stammer fra Aand,
Som ikke ændres, men arges ved Baand,
Virker skinbundet det Værste i Løn,
Tømmes alene ved Thor-Karmens Døn!

hvilket kan fortolkes sådan, at når noget åndeligt påtvinges mennesker, bliver det fordærvet og skader mennesker i stedet for at gavne dem. – Dette gælder ifølge samme digt troen såvel som filosofi og videnskab. – Det eneste middel til at tømme den fordærvede ånd, altså også den fordærvede tro, består ifølge de citerede linier i den kraft, som frigør fra tvang. Det symbolske udtryk herfor er tordenen, mytisk udtrykt den stærke lyd af Thors vogn.

Den opdagelse, Grundtvig her gjorde med sig selv, medførte altså ikke nogen ny tro; men den medførte en ny holdning over for samtiden, *et nyt kulturprogram*: i stedet for en kristen enhedskultur under en oplyst, enevældig konge ønskede han nu religiøs, videnskabelig og pædagogisk frihed. Dette førte i 1848 til, at Grundtvig gik ind for politisk frihed i demokratisk forstand, først som medlem af den grundlovgivende rigsforsamling, dernæst som medlem af folketinget og senere som medlem af landstinget, som 1849–1953 var et sideordnet led i den danske forfatning.

Denne udvikling hos Grundtvig er sket i en stadig vekselvirkning med samtiden. Man kunde også sige: denne *afklaring* af Grundtvigs tanker er sket i en stadig dialog mellem Grundtvig og hans samtidige, dels i form af mundtlige samtaler, som vi kun kender lidt til, dels i form af prædikener og andre taler, som vi har hans manuskripter til, dels i form af breve, digte og prosaiske skrifter.

Det standpunkt, Grundtvig i 1832 var kommet til, ændrede han ikke siden. Men der skete i stedet en væsentlig ændring i samtidens holdning over for Grundtvig. Naturligvis ikke lige

med det samme; men da Grundtvig i 1837 ansøgte om og fik censuren over sine trykte arbejder hævet, og i 1838 efter opfordring af studenterne holdt en række forelæsninger over sin samtids historie, samlede de mellem 200 og 300 tilhørere til ialt 51 forelæsninger, og ved deres slutning hylledes Grundtvig med sange og taler. Året efter blev han af kongen udnævnt til det præsteembede ved Vartov kirke i København, som han beholdt til sin død, næsten 89 år gammel. I denne lange periode 1832-72 kom ikke blot Grundtvigs hovedværker som salmedigter og historieskriver, men også den kritik af universitetsundervisningen og de lærde skoler, der førte til oprettelsen af de grundtvigske folkehøjskoler, og endelig Grundtvigs virksomhed som politiker.

Gennem denne stadig voksende tilslutning blev det imidlertid tillige vanskeligt at skelne mellem Grundtvigs egentlige tanker og hans tilhængeres udførelse af dem, der i mange tilfælde kom til at forme sig meget anderledes, end Grundtvig oprindeligt havde tænkt sig. I nogle tilfælde – som f.eks. i Kristen Kolds udførelse af Grundtvigs skoletanker – anerkendte Grundtvig selv denne forandrede udførelse. I andre tilfælde, f.eks. hvor det drejede sig om danskheden i Sønderjylland, måtte Grundtvig præcisere sit standpunkt. Således også hans tanker om forholdet mellem danskhed og kristendom overhovedet.

II

Den bedst kendte del af Grundtvigs samtidskritik er hans pædagogiske skrifter fra 1830erne. Men baggrunden for denne kritik er hans barndom og ungdom, som vi kender bedst fra hans dagbøger med den indledende selvbiografi, som han begyndte i 1802 og reviderede i 1804, da han var 21 år. Det fremgår heraf, at hans kritik af samtiden bunder i den evne til at tænke selv, som opøvedes hos ham i årene 1792-98, da han sammen med et par andre drenge blev undervist af sognepræsten i Tyregodlund på den jyske hede, Laurids Feld. Om denne lærer skriver Grundtvig, at han vel var ortodoks, men at tolerance var »et Hovedtræk i hans Karakter«: »Jeg har selv tvivlet«, sagde han ofte, »derfor ynker jeg og ikke hader de tvivlende.« Præsten skyede ikke kæt-

terske skrifter og skjulte dem heller ikke for sin elev. Alt, hvad der kom fra det læseselskab, han var medlem af, fik drengen lov at læse. »Takket være han derfor,« skriver Grundtvig og fortsætter: »Her saædes egentlig Spiren til den aldrig før med hans Sjælekræfter eller ham selv døende Lyst til Videnskaber.« (Grundtvig bruger 3. person om sig selv i denne selvbiografi). De danske forfattere, der efterlignede *Voltaires* kritik af kirken og samfundet (P.A. Heiberg, Malte Conrad Bruun og især den nu glemte T.C. Bruun) var Grundtvigs yndlingslæsning i alderen 10-15 år. Men præsten lærte drengen at skelne mellem tro og viden, og derfor forholdt Grundtvig sig kritisk også til disse kritiske forfattere. »Med sin Lærer,« skriver Grundtvig, »stred han ofte i Religionen«; præsten behandlede ham nemlig »paa det venskabeligste« og lokkede ham gerne til at sige sin mening »for at lære ham at tænke«. Det er denne tidlige vakte kritiske holdning og tænkeevne, man genkender hos Grundtvig hele livet igennem.

I april 1801, da universitetsundervisningen i København standsedes af den britiske admiral Nelsons angreb på den danske flåde, læste Grundtvig en dansk efterligning af *Voltaires* digt »Le Pour et le Contre«, der på dansk kritiserer trosbekendelsen fra ende til anden – og, hedder det i dagbogen, »kaput var Ortodoksien«. Den unge student fandt det heldigt for sine teologiske studier: »Nu begyndte han Teologiens Studium uden Fordomme og kunde altsaa veje pro og contra. Men, fortsætter han om sig selv: »havde han ej blevet Teolog, havde ogsaa sikkert han blevet Bibelspotter, og derved skadet dem, der ej kan skille det væsentlige fra det tilfældige.« Altså: *bibelspotter* har Grundtvig *aldrig* været, selv i sin mest religionskritiske periode; hans kritik rettede sig mod de teologiske *systemer*.

Grundtvig har som ganske ung (1802-04) forsøgt at udtrykke sig i roman- og skuespilform; men læsningen af de islandske sagaer fik ham til at forkaste alt, hvad han hidtil havde skrevet. Før sagaerne beundrede han bl.a. *Voltaires* bog om Karl XII og forsvarede den i sin dagbog mod samtidens kritik: man har ikke villet se *Voltaires* værk fra det synspunkt, hvorfra han selv har set det, og som for den fordomsfri tænker ligger tydeligt deri. Den skæbne er også overgået Grundtvigs skrifter. Det politiske indhold af hans dagbogsoptegnelser stemmer med den modne

Grundtvigs tanker. Kun sjældent udtrykker han sig så uforbeholdent, som efter læsningen af en dansk oversættelse af en tysk landsbybeskrivelse: »... det vakte nyt Mod hos mig til engang i Tiden ogsaa at opbyde alt for Bønders Opklaring« (dvs. oplysning). »Det vakte Harmen og Uvilje mod alle de Bondeplagere, der eksisterer, og især mod dem, der omringer mig, hvoraf kun faa har Religiositet – og da en falsk – men ingen Moralitet. – O! at jeg dog som Præst kunde komme til at staa i Forbindelse med saadanne Øvrigheder, som vil deres Undergivnes sande Vell!« – Da Grundtvigs forfatterskab er blevet støttet af godsejere og han selv (i sit 2. ægteskab) gift med en kvindelig godsejer, der var grebet af hans prædiken og hans tanker om folkeoplysning, må man sige, at det ønske, han her udtrykte, blev opfyldt.

III

At Grundtvig i knap fem år af sin ungdom (1805-10) sluttede sig til den dominerende livsanskuelse i sin samtid, den tyske idealistiske filosofi og poesi, har gjort det vanskeligt at forstå og bestemme hans senere udvikling. Grundtvig hørte Henrich Steffens's forelæsninger i København 1802-04, men forholdt sig længe kritisk afvisende til den filosofiske livsanskuelse, de forkyndte. Men da han under sit ophold på Langeland ikke blot fordybede sig i Goethes og Schillers digtning og modtog et overvældende indtryk af den oldislandske eddadigtning, men tillige stiftede bekendtskab med Steffens's forbillede, Schellings filosofi, så han sig i en dagbogsoptegnelse, hvori han nedfældede sit indtryk af Steffens's opfattelse af poesiens væsen, nødsaget til at acceptere den. Den poetik, Grundtvig her »nødes til at underskrive«, formulerer han selv således:

»Poesien er alt det, som bærer det Eviges Præg, ligesom Prosa er alt det, hvis Tendens er blot endelig, samt Poesien skal støtte sig paa ren Natur-Anskuelse.«

Formuleringen viser, at der ikke blot er tale om digtning, men om tid og evighed, og Grundtvig indser allerede i denne optegnelse, at det er umuligt for mennesket at tilegne sig det, der her kaldes »det Evige«: »thi«, skriver han, »det maa være den rene guddommelige Anskuelse af Universet«. Poesien kan højst være en tilnærmelse hertil.

Under den stærke forelskelse, Grundtvig oplevede på Langeland, havde han virkelig i den elskede set et billede af »det Evi-ge«; men det var ham umuligt at fastholde det. På samme måde var det ham umuligt at fastholde den »rene Naturanskuelse«, som Steffens forlangte af poesien, eller den »intellektuelle Anskuelse«, som Schelling forlangte af den, der skulle forstå hans idealistiske filosofi. Det endelige, jordiske, materielle krævede sin ret – også af digteren, tænkeren, den forelskede. Og dette (det jordiske) var hvad Grundtvig kaldte »Eksistentsen«. »Jeg vil på ingen maade tage Eksistentsen i Forsvar; thi selv mig forekommer den saare ussel, men den er der nu engang, og vi tør ikke træde ud af den,« skriver han. – Men en stærk oplevelse af en kamp mellem det endelige og det evige i sit eget indre fik Grundtvig og den fandt han genspejlet i edda-digtene. Dette var forudsætningen for hans første fremstilling af Nordens Mytologi 1808. Han så i disse digte fra tiden umiddelbart før kristendommens sejr i Skandinavien et udtryk for kampen mellem en rent materialistisk og en rent idealistisk verdensopfattelse, som begge led nederlag – et mytologisk udtryk for sin egen og sin samtids religiøse og filosofiske situation.

Kunde en sådan opfattelse danne udgangspunkt for den virksomhed som kristen præst, han var uddannet til? – Svaret på dette spørgsmål blev han først tvunget til at give i 1810, og det blev et nej. Poesi og filosofi kan ikke træde i stedet for kristen tro. Det ses af forordet til hans prøveprædiken som præst fra 1810, som han udgav med den udfordrende titel: »Hvi er Herrens Ord forsvundet af hans Huus?« Han tog dermed afstand fra sin første teologiske afhandling »Om Religion og Liturgie« fra 1806. – Den egentlige krise i hans liv indtrådte derefter, idet hans forældre – på et tidspunkt, da han var ved at befæste sin stilling som digter og skribent i hovedstaden – forlangte, at han ved en personlig audiens hos kongen skulde udvirke, at han blev udnævnt til sin fars hjælpepræst. Grundtvig nægtede at gøre dette. Resultatet blev en voldsom religiøs anfægtelse, der viste sig i en dyb depression i december 1810. Krisen løstes imidlertid, da Grundtvig i januar 1811 virkelig søgte audiens og blev udnævnt til sin faders kapellan.

Hvor skarpt Grundtvigs brud med den tyske idealistiske filosofi var, blev dog først åbenbart for enhver, da han i sin bog

»Kort Begreb af Verdens Krønike« 1812 direkte angreb Schellings filosofi og dermed hele den dominerende retning i sin samtid. Fra en lovende digter og mytolog var han blevet en outsider i dansk litteratur og kirkeliv.

Det er dette brud med samtidens idealistiske filosofi, der gør Grundtvigs stilling i dansk åndsliv kompliceret. Var han nu ortodoks eller romantiker? Kan et menneske overhovedet frigøre sig fra de indtryk, det har modtaget af en religiøs eller litterær bevægelse? – Naturligvis kan det ikke det; Grundtvig har da heller aldrig forsøgt at »slette« det, han havde udgivet før 1810, af sin produktion. Han har i stedet genudgivet sine digte med kritiske kommentarer. Han kalder selv den periode i sit liv, hvori eddadigtene blev et udtryk for hans religiøsitet, for »Asa-Rusen« – han betragtede m.a.o. denne periode som en beruselse eller en drøm, hvoraf han først vågnede i december 1810, og hvoraf han først blev helbredt ved indvielsen til præst i 1811. – Men var han nu ortodoks som før 1801? – Han vilde gerne være det; men det viste sig vanskeligere, end han på forhånd havde forestillet sig. Vanskelighederne ses imidlertid ikke i hans prædikener, men i de skrifter, hvormed han forsvarede sit standpunkt i »Kort Begreb af Verdens Krønike«. *Han blev tvunget til at formulere et filosofisk standpunkt i stedet for det, han havde forkastet.* Og det viste sig nødvendigt ikke blot at forkaste Schelling, men også Fichte og til sidst Kant, hvem han først havde anerkendt. – Dét var en vanskelig opgave. Og Grundtvig gjorde den ikke lettere ved på forhånd at forkaste det filosofiske kunstsprog, der stadig spiller en hovedrolle i den filosofiske tænkning. Resultaterne af hans tankearbejde er nedlagt i tidsskriftet »Danne-Virke«, som han udgav 1816-19. Sammen med hans »Udsigt over Verdens-Krøniken« fra 1817 indeholder det hans alternativ til Kants og hans efterfølgeres filosofi. Ikke noget filosofisk system, men en opfattelse af mennesket, dets evner og hidtidige udvikling – *en antropologi*, der går ud fra en erkendelsesteori, bygget på tre ydre og indre sanser: følelsen, synet og hørelsen.

Når Grundtvig ikke vil opstille noget system, beror det på, at vi kun kender verden og mennesket til det punkt, hvortil det hidtil har udviklet sig i fortid og nutid, men ikke i fremtiden. Derfor må enhver opfattelse af mennesket bygge på historien, erfaringen og den sunde menneskeforstand. Mennesket og ver-

den kan ikke betragtes under evighedens synspunkt; vi kender kun det endelige, det »timelige« menneske og den verden, vi lever i. Vor tilværelse er begrænset både i tid og rum, der ifølge Grundtvig ikke er blotte anskuelsesformer som i Kants filosofi. Denne tilværelse tyder Grundtvig i overensstemmelse med Bibelen som skabt af Gud og mennesket som skabt efter hans lignelse til at udvikle sig til fuldkommen lighed med sin skaber. At det er afvejet fra denne bestemmelse, skyldes den frihed, hvortil det er skabt, men som det har misbrugt.

Grundtvigs poetik efter 1810 er en kristelig udførelse af den platoniske lære om digteren som en af Gud beåndet – i bogstavelig forstand *inspireret*, »begejstret« – seer, der tillige har evnen til at beskrive sine syner i et beåndet sprog: poesien. Grundtvig havde selv sådanne syner, undertiden ligefrem visioner, og vurderede sin egen og andres digtning efter graden af overensstemmelse mellem synet og beskrivelsen deraf i digtet – alle formelle krav blev underordnet dette krav – herpå beroede ifølge Grundtvig digtets *sandhed*. Også ikke-kristne digtere kunde altså digte sandt, når synet var udtrykt sandt i deres digtning. Således forstod Grundtvig det stærke indtryk af sandhed, han selv havde fået af ikke-kristne digtere fra oldtiden eller af samtidige digtere som Goethe, hvis digt *Grenzen der Menschheit* han gerne citerede.

Men er Grundtvigs kristne holdning efter 1810 da i virkeligheden så fjern fra den dominerende retning i dansk og tysk åndsliv? Er det ikke et almindeligt og velkendt fænomen, at den »romantiske« idealisme, der til at begynde med kunde udtrykke sig nok så antikristeligt, i tidens løb blev mer og mer konfessionelt kristelig? Og er Grundtvig ikke blot et karakteristisk eksempel på dette? – Således har man spurgt, og dermed forsøgt at udviske det skarpe skel mellem kristendommen og samtidens idealistiske filosofi, som Grundtvig i disse år satte.

De punkter, på hvilke Grundtvig sluttede sig til sin samtid, var – som før nævnt – begejstringen for *dansk poesi, sprog og historie*. Det fremgår af hans programartikel til tidsskriftet »Danne-Virke«, hvis titel skal forstås sådan, at Grundtvig opstiller disse tre elementer i åndslivet som forsvarsværker mod indflydelsen fra den tyske og franske filosofi og den deraf afledede teologi, hvad enten denne nu kaldte sig »Oplysning« eller »Naturfilosofi« – overhovedet mod enhver dyrkelse af »Fornuften« i stedet for den

kristne tro. Og i denne henseende mødte Grundtvig bestemt modstand fra de toneangivende personer i sin samtid: skarpest fra fysikeren *H.C. Ørsted*, men også fra den senere biskop *J.P. Mynster*, som aldrig kunde forlige sig med Grundtvigs indflydelse i dansk kirkeliv. – Hvad man ønskede var et *forlig* mellem kristendom og videnskab, bygget på idealistisk filosofi.

Samtiden var altså ikke i tvivl om, at Grundtvig efter 1810 var en outsider i dansk digtning og tænkning. Han kunde få støtte til at oversætte middelalderlige historikere som Saxo og Snorre og det oldengelske kvad *Beowulf*; men som universitetslærer var det utænkeligt at ansætte ham – det sås tydeligt, da han i 1812 og 1818 ansøgte om at blive lektor i historie i Christiania og København. Heller ikke præst kunde han blive i årene 1813-21.

Hvilket uroelement Grundtvig var, viste sig allerklarest, da han endelig havde fået et præsteembede, efter et par år i Præstø ved en af de største kirker i København, Vor Frelzers kirke på Christianshavn, hvor han samlede en stor menighed fra hele byen. 31. juli 1825 meddelte han sin menighed, at han ikke længere var i tvivl om, hvad de kristne skulde svare dem, der påstod, at det var afgudereri at kalde Jesus Gud, når det ikke stod i Bibelen. Svaret var ganske simpelt: det står i den kristne trosbekendelse, til hvilken alle kristne er døbt, og som »de kristne til alle Tider i alle Menigheder har aflagt saa hvem der vil nægte det, var det end en Engel af Himmelen, han lyver grovt.« – Det er denne påstand, der i teologisk sprogbrug og i den danske folkekirke kaldes »grundtvigianisme« eller Grundtvigs »mageløse opdagelse« – betegnelser, som Grundtvig aldrig selv har brugt; han ønskede nemlig ikke at være partistifter, men kun at forsvare den sande kristendom mod enhver forfalskning. – Hvad Grundtvig har opdaget, er at *kirken er ældre end Bibelen*, så den, der vil forsvare kristendommen, skal holde sig til kirkens trosbekendelse og ikke – som f.eks. Grundtvig selv i perioden 1810-25 – til Bibelen, som teologer og ikke-teologer *kan* fortolke og *har* fortolket på mange forskellige måder, også i strid med trosbekendelsen. Fra dette standpunkt angreb Grundtvig en måned senere den teologiske professor *H.N. Clausen* for hans »uchristelige og forargelige Lærdom«, og forlangte, at han enten skulde tilbagekalde den eller nedlægge sit embede. – Her var der altså ingen mulighed for et forlig mellem tro og viden, kristendom og

videnskab, end ikke mellem kirken og teologien. Angrebet kaldtes ligefrem »Kirkens Gienmæle« mod professoren i teologi! – Grundtvig kaldte skriftet et »Fejdebreve«; striden var ikke personlig, ikke blot videnskabelig, men rent kirkelig. Den førte imidlertid kun til, at Grundtvig blev dømt for sine fornærmelige udtryk. Året efter nedlagde han selv sit embede og genoptog sine oldengelske studier. – Han var stadig en outsider.

Men eftervirkningerne af denne strid førte alligevel 7 år senere til Grundtvigs sidste og afgørende holdningsændring i forholdet til samtiden. Situationen blev en helt anden, da Grundtvig i 1832, efter 3 studierejser til England, erklærede, at han nu gerne vilde »holde Skole«, som det hedder, med de kirkelige modstandere, hvis indflydelse han indtil da så skarpt havde modsat sig. Fra det år at regne er Grundtvigs holdning blevet en helt anden: ukrampagtig, frisindet og åben over for anderledestænkende – omend med det vigtige forbehold, at forudsætningen for et samarbejde af pædagogisk, videnskabelig eller politisk art var, at man antog, at mennesket, som det er af naturen, er skabt til at udvikle sig som et barn af sin skaber, men på et tidligt tidspunkt er blevet ramt af et »Uheld«, der har bragt »Menneskenaturen i Vilderede«.

Dette vigtige forbehold kunde de fleste af datidens tænkende mennesker i Danmark give Grundtvig ret i, hvor kritiske de end ellers kunde være mod ham og hans teologiske modstandere. – Ved den citerede formulering undgik Grundtvig ordet »Syndefald«, som allerede datiden fandt stødende for en moderne menneskeopfattelse. Men ved ligefrem at tilstå, at han netop havde undgået ordene »Fald« og »Syndefald«, må det være lykkedes ham at komme på talefod med dem, han hidtil havde stødt fra sig.

Og ved ligefrem at formulere uenigheden i religiøs henseende så klart, som det var ham muligt – vi står »som Copernicanere og Chaldæere i Aandens Verden« – fik han samtidig udtrykt både sin egen religiøse overbevisning – sin kristne tro – og respekten for de andres religiøse overbevisning. Det var altså ikke Grundtvigs hensigt at krænke nogen f.eks. med ord som »Naturalister« eller »Hedninger«, og der var nok af skjult og åbenbar kristendomskritik i hans samtid til, at man heller ikke *blev* krænket i en offentlig debat. Religiøs tro er en sag, som samtiden

allerede dengang vilde have frihed til at beholde for sig selv, også inden for kirken. Og dét havde Grundtvig endelig forstået.

IV

En så væsentlig og dybtgående holdningsændring må bero på en indre styrkelse af Grundtvigs psyke, og dermed af hans tro og livsanskuelse. Det er ikke uvæsentligt, at de citerede udtryk står i indledningen til Grundtvigs anden bog om Nordens Mythologi. For det var jo »Asa-Rusen«, begejstringen for den før-kristne religion, Grundtvig havde måttet tage afstand fra, da han i 1810 valgte at blive kristen præst – og at tage alle de konsekvenser, det førte med sig. Frygten for et tilbagefald er altid stor hos den nyomvendte og medfører ofte vildsomme og krampagtige udtryk som dem, Grundtvig anvendte f.eks. i »Verdens Krønike« 1812 og »Kirkens Gienmæle« 1825. Hvor stærkt Grundtvigs kristne tro i virkeligheden var anfægtet, ser man måske tydeligst i digtet »Paaske-Lilien« fra 1817. Det, der her anfægter Grundtvig, er netop hans isolerede stilling i samtiden. Han identificerer sig selv med den foragtede blomst, der tillige er et symbol på opstandelsen. Og det, der trøster ham, er, at samtidens danske dog trods alt lytter til hans inspirerede digtning. Digtet er et vidnesbyrd om, at troen for Grundtvig som siden for Søren Kierkegaard fastholdes i inderlig lidenskab og inspiration.

Anderledes i 1832, da Grundtvig digtede salmen »Tag det sorte Kors fra Graven«. – Vel er billed-sproget i god overensstemmelse med »Paaske-Lilien«, men tonen er nu en anden: ikke tvivl men forvisning.

Der var meget af denne forvisning allerede i digtet »Nyaars-Morgen« 1824; men i et udkast til fortalen talte Grundtvig endnu om at udvandre til Norge. Både i Paaske-Lilien og Nyaars-Morgen er forholdet til samtidens Danmark en væsentlig faktor for Grundtvigs tro – og tvivl. I Kirkens Gienmæle 1825 får den såkaldt »mageløse« opdagelse af den velbekendte apostolske trosbekendelse den for både samtid og eftertid besynderlige følge, at Grundtvig forlangte en moderne teologs afgang som professor, fordi hans kirkebegreb stred mod den nyopdagelse, Grundtvig netop havde gjort: at kirken er en historisk kendsger-

ning, ældre end Bibelen, mundtlig udtrykt i trosbekendelsen. Og denne radikale konsekvens forhindrede på den anden side professoren i at inlade sig i noget sagligt forsvar for *sin* kirkeopfattelse. – Den dom, Grundtvig pådrog sig, viste ham, at han havde taget fejl af sin stilling som præst i den danske statskirke – ikke fordi den skulde forhindre ham i at fremsætte *sin* kirkeopfattelse, men fordi han havde ment, at han som præst *juridisk kunde forlange den samme tro* af professoren som den, han selv havde.

At Grundtvig i 1832 havde indset, at dette var et ganske urimeligt krav, fremgår klart af skriftet »Om den Clausenske Injuriesag« fra 1831, hvorefter det ses, at *Grundtvig selv har følt sig juridisk bunden til en ortodoks kirkeopfattelse* (og derfor forpligtet til at forsvare den), men nu forstår, at denne bundenhed er ganske illusorisk. At friheden med nogen ret skulde kunne indføres i den eksisterende statskirke, kunde Grundtvig i 1831 dog ikke tænke sig. Han mente, at de, der havde den gamle kristne tro, måtte *forlade kirken*, hvis professoren skulde forblive i sit embede.

Dét vil vel den dag i dag mange metodister og medlemmer af kristne frikirker anse for det rette standpunkt. Og at Grundtvig selv har draget denne konsekvens, ses deraf, at han i samme måned som det nævnte skrift (november 1831) skrev en erklæring om sit standpunkt, der indleveredes til kongen sammen med en ansøgning fra hans tilhængere om (sammen med den tyske menighed på Christianshavn og en tysk præst) at måtte danne en fri luthersk-kristelig menighed. – Ansøgningen blev imidlertid afslået i slutningen af januar 1832. Grundtvig søgte i den anledning audiens hos statsminister Stemmann og nedskrev umiddelbart efter sin beretning om audiensens forløb (trykt 1979 i udgaven af Grundtvigs Dag- og Udtogsbøger). – Resultatet af denne interessante samtale blev, at det i stedet blev tilladt Grundtvig at prædike til aftensang i den kirke på Christianshavn, hvor frimenigheden havde skullet dannes, og det vedblev Grundtvig med, indtil han af kongen blev udnævnt til præst ved Vartov kirke 1839. I disse 7 år skrev Grundtvig sine hovedværker som salmedigter, pædagog, mytolog og historiker.

Denne for Grundtvig og samtiden lige lykkelige udgang af en pinagtig og besynderlig situation beror på, at Grundtvig for-

længst havde indset, at han *kun* burde træde ud af statskirken, hvis han blev *tvunget* dertil. Allerede i 1817 skriver Grundtvig i sin »Udsigt over Verdens-Krøniken« om *John Wesley*, da han var begyndt at holde gudstjeneste i et hus i London:

»Vel vedblev han at paastaae, han havde ej skilt sig fra Kirken, men udeluktes af dens Forstandere, uagtet han førte dens Lærdom, men deri havde han Uret, da man aldrig udelukte ham som Medlem, men kun hindrede ham i Læreembedet, og den londonske Biskop Gibsons Hyrdebrev imod ham var baade yngre end hans Vinkelkirke (= ulovlige kirke) og manglede Lovskraft. Det er da aabenbart, at han ogsaa i denne Henseende viste Mangel paa den Kraft og den Tillid til Gud, som hører til, trods al Haan og hvert Tungebaand, at blive i Kirken, til man *udstødes*, og bekæmpe dens Vanart, istedenfor at vælge den nemme Udvej at stifte en Sekt, som aldrig leder til noget godt, men til Sværmeri og aandeligt Hovmod, kort sagt at han manglede de Egenskaber, en Reformator maa besidde, naar Værket skal lykkes, blive *ikke hans men Guds*«. (Udhævelserne er Grundtvigs.) S. 352-53.

– Ingen vilde tvinge Grundtvig til at træde ud af statskirken, hverken i 1817 eller 1832. Derfor vidste han godt, at han *burde* blive. Vil man da spørge, hvad det var, der styrkede Grundtvigs tro og ændrede hans holdning udadtil i 1832, vil jeg svare: det var *overvindelsen af fristelsen til at træde ud af statskirken*. Det blev kun til en enkelt gudstjeneste uden for en egentlig kirke. – Hvad har bevirket ansættelsen af Grundtvig som aftensangsprædikant? Det *kan* have været frygt for den frikirkedannelse, som var ved at ske. Årsagen til Grundtvigs holdning var imidlertid hans principielle stillingtagen til spørgsmålet i 1817 – på et tidspunkt, da han ikke på nogen måde følte sig fristet til at træde ud.

V

Følgen af den indre åndelige frihed, Grundtvig opnåede ved at få lov til at forkynde sin kristne tro uden at være tvungen dertil eller forhindret deri af nogen jordisk øvrighed, blev *et nyt kulturprogram*, som fik stor betydning ikke blot for Grundtvigs forhold til samtiden, men også til eftertiden og er værd at overveje den dag i dag.

Den banebrydende erklæring af dette kulturprogram står i

»Nordens Mythologi eller Sindbilled-Sprog, historisk-poetisk udviklet og oplyst«, som udkom i december 1832. At Grundtvig kalder denne bog »Anden omarbejdede Udgave« af sin »Nordens Mytologi« 1808, må betyde, at han nu endelig har dristet sig til at behandle dette stof, der havde ført ham bort fra kristendommen, som *et digterisk symbolsprog fra fortiden*, ikke et udtryk for hans egen religion.

I indledningen til denne bog går Grundtvig lige ind på det spørgsmål, som ikke blot havde skilt ham fra hans teologiske modstandere, men stod som et grundspørgsmål mellem alle dem, der i Grundtvigs samtid vilde kalde sig kristne (og det vil sige næsten alle): *er det os selv, der skal udvikle og nærme os til den guddommelige fuldkommenhed, eller er det Gud, der må frelse os ved den tro, hvortil vi er døbt?* Dem, der mener det første, kalder Grundtvig »Naturalister«, og kun dem, der mener det andet, vil han kalde »Christne«. De har »en modsat Tro om Natur-Mennesket« siger han. Det kan ikke nytte noget at *forlige* dem; det er nødvendigt, at de *anerkender* hinanden. Det kan man kun, når man betragter deres tro fra et historisk synspunkt. Ganske som det er hensigten med hans mytologi at betragte forfædrenes tro fra et historisk synspunkt. At kristendommen har spillet en mægtig rolle i verdenshistorien, kan man ikke nægte; men nordboernes tro har også spillet en stor rolle, *før* de blev kristne. Således er synspunktet, og fra dette synspunkt skulde det være muligt at anerkende hinanden også i dag, mener Grundtvig.

Men Grundtvig har i fortalen til sin næste bog, 1. bind af hans 3-bindsværk »Haandbog i Verdens-Historien«, 1833, givet en mere afklaret formulering af sit kulturprogram. Han sammenligner denne bog med et mærkeligt, men ufuldendt forsøg fra 1814, hvis historiebetragtning han kalder »ebraisk«. Nu, siger han, foretrækker han en »græsk« historiebetragtning, som det hedder, »til Skolebrug«, fordi den bedre lader sig »grundfæste og gennemføre«, dvs. begrunde videnskabeligt, men ikke fordi han som kristen eller præst har opgivet den »ebraiske« eller bibelske historiebetragtning. Grundtvig fortsætter:

»Den mosaisk-christelige Anskuelse af Livet, i alle sine Retninger og alle sine Ytringer, er mig nemlig nu som før den eneste sande og eviggældende, men jeg har efterhaanden lært at skielne skarpt mellem

Kirke og Skole, Tro og Vidskab (d.e. filosofi), *timeligt og evigt*, og indser klart, at ligesaa kraftigt som den christne Kirke maa tilbagevise ethvert Forsøg af Stat og Skole paa at omdanne den efter Tykke (d.e. forgodtbefindende), ligesaa uberettiget er den til at paanøde enten Stat eller Skole en kirkelig Skikkelse.« (Haandbog i Verdens-Historien I s. vii-viii, Udv. Skrifter VI s. 11-12, Værker i Udvalg, 1948, s. 7.)

Disse ord siger ikke blot noget om Grundtvigs historiesyn. De kaster et klart lys over Grundtvigs stilling i dansk åndsliv i det hele taget. Før 1832 vilde Grundtvig netop »paanøde« både stat og skole (herunder også universitetet) »en kirkelig Skikkelse«. Nu indser han, at ligesom kirken må have trosbekendelsen som grundlag, må skolen og dermed videnskaben have *sin* grundlov og staten *sin* grundlov, om hvilken Grundtvig her dog intet siger.

Det samlende synspunkt for dette kulturprogram er »historisk«; det vil sige, at Grundtvig gør *erfaringen af menneskelivets hidtidige udvikling på denne jord* til begrundelse for sin *adskillelse af tro og viden* og dermed af »Kirke, Stat og Skole«, som han siger d. v. s. *af religion, politik og videnskab*. – Dette er noget ganske andet end forestillingen om en oplyst enevælde på den kristne trosbekendelses grund, som var udgangspunktet for Kirkens Gienmæle 1825. Det er tværtimod forestillingen om en stiltiende overenskomst, hvorefter statsmagten lod borgerne have fuld religionsfrihed og undervisningsfrihed og videnskaben fuld frihed, når blot de dyriske drifter og kræfter i mennesket blev forhindret i at ødelægge, hvad menneskets hidtidige udvikling havde opbygget. Det er denne vision, der mytologisk udtrykkes i slutningen af det rimbrev, som stod forrest i Nordens Mythologi 1832:

Derfor, I Ædlinger! fjerne og nær,
Lad os ei strande paa Særhedens Skiær,
Men kun bestride med Ord og med Aand,
Hvad ei kan røres og gribes med Haand!
Bundet kun være det *glubende Dyr*,
Som i sit Svælg vil det Ædle begrave!
Enarmet stander med Æren da *Tyr*,
Magtesløs spotter kun *Loke* den Brave!

I den nordiske mytologi udtryktes nemlig de dyriske kræfter i mennesket ved Fenrisulven, søn af den kloge Loke, en af aserne,

og en jættekvinde. Det lykkedes kun for aserne at binde Fenrisulven, da Tyr, en anden af aserne, lagde sin arm i dens gab – og fik den bidt af. Der er altså grænser for den frihed, Grundtvig ønskede sig i den kultur, han har bidraget til at opbygge ved sit forfatterskab efter 1832. Friheden kan ikke gælde dem, der vil »hævne sig frit« på »alle, som har det godt«. Den gælder kun »voksne Menneskebørn« med »sund Forstand«. Hans frihed gælder »Ordet« i »Tankens og Troens og Vidskabens Land«. En nærmere udførelse af denne konception fik Grundtvig siden lejlighed til at give i tidsskriftet »Danskeren«, som han skrev og udgav 1848-51. – Det var dette kulturprogram, der fuldstændig ændrede samtidens holdning over for Grundtvig. Og det er de heraf afledede tanker, der påny er blevet aktuelle under og efter den 2. verdenskrig.

Og dog – trods al den anerkendelse, Grundtvig viste anderledes tænkende og derved opnåede af sine samtidige i kraft af sit frihedsprogram, forblev han en omstridt mand og ønskede selv at være det. Det var for så vidt en militant kristendom, han hævdede, og det var en fri pædagogisk, videnskabelig og politisk debat, han indledte. Den uenighed i åndelige spørgsmål, han forudsatte, var en virkelighed, han aldrig ønskede at tilsløre. Ytringsfrihed har Grundtvig aldrig været modstander af, men længe fundet tilstrækkelig. Imidlertid: hvorledes kunde overbevisningen om, at der kun fandtes én sand religiøs tro og livsanskuelse, nemlig den kristne, *leve* i en verden og en tid, som Grundtvig indså rummede så mange andre religioner og livsanskuelser? – Den kunde netop kun *leve i kamp!* var Grundtvigs svar, men en kamp, der anerkendte *modstandernes eksistens som mennesker*. Det er denne grundtanke, han har udtrykt i digtet »Menneske først og Christen saa«. Det er ikke religionen, men sproget, der gør os til mennesker. Kristendommen er kommet ind i menneskelivet på et sent tidspunkt. Det gamle Testaments mennesker *kunde* af gode grunde ikke være kristne, hvor gudfrygtige de end var. Og noget tilsvarende måtte gælde de mennesker, der var vokset op med en anden religion – eller som kun kendte, hvad Grundtvig kaldte »den falske Christendom«. Udtrykket forekommer bl.a. i digtet »Albert Thorvaldsen« – et mindedigt over billedhuggeren, hvem Grundtvig personlig vurderede meget højt, men ikke des mindre kalder »en Hedning«.

Det er i samme digt, han aflægger den bekendelse, »at der er meget Hedenskab i mig endnu«. – *Menneskelivet er en kamp*, og troen forudsætter denne kamp, som fortsætter, så længe livet varer. Ethvert forlig i denne kamp er meningsløst, beror på en misforståelse af livets vilkår. – Med dette standpunkt blev Grundtvigs forfatterskab et væsentligt led i samtidens kulturdebat og politiske liv.

VI

Den stærkeste tilslutning fra sine samtidige fik Grundtvig under de to slesvigske krige, og nederlaget i 1864 opfattedes hverken af ham selv eller hans venner som et nederlag for Grundtvigs tanker. Disse tanker – og de sange, hvori de er udtrykt – har tværtimod styrket danskheden i Sønderjylland under tysk herredømme.

Grundtvigs politiske mærkesager var:

1. oprettelsen af en fri folkelig højskole som forudsætning for hele folkets deltagelse i politik. Grundtvig forestillede sig denne »højskole« (dvs. universitet) beliggende i Sorø. (1838).
2. en rent videnskabelig nordisk højskole, beliggende i Göteborg. (1839).
3. ret til at deltage i kirkelige handlinger i andre sogne end det, hvori man var bosat (»Sognebaandets Løsning«) 1832.
4. ophævelse af salmetvangen, 1834.
5. en vidtgående mindretalsordning m.h.t. kirkesprog, skolesprog og retssprog for danske, tyske og frisere i hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland (fremsat 1848),
6. mundtlighed i alle retssager, også ved højesteret (1849), og
7. fastholdelse af den oprindelige (uindskrænkede) stemmeret ved landstingsvalg (1866).

Af disse syv mærkesager (hvortil kommer andre forslag) blev kun tre gennemført, mens Grundtvig levede: »Sognebaandets Løsning«, mundtlighed i alle retssager, og ophævelse af salmetvangen ved indførelsen af en ny salmebog. Retten til at »løse sognebånd« til en anden kirke end sognekirken fik stor betydning, ved at »gammeldags troende kristne« (Grundtvigs udtryk) nu kunde gå til præster, som hverken prædikede rationalistisk

eller forvaltede sakramenterne ifølge en rationalistisk teologi, men *uden at træde ud af folkekirken* (som statskirken efter 1849 benævntes). »Gammeldags« og »moderne« prædiken fik lov at trives uforhindret ved siden af hinanden; folkekirken er blevet »rummelig«, og frikirkedannelserne er blevet stærkere begrænset end f.eks. i Sverige. Grundtvigske »valgmenigheder« inden for folkekirken er blevet tilladt, ligesom »frimenigheder« uden for folkekirken. – Men endnu større betydning fik *indførelsen af en ny salmebog* 1855, hvori der (blandt over 500 salmer) optoges 90, som enten var digtet af Grundtvig eller bearbejdet af ham. Dette antal er siden blevet stærkt forøget, således at den nugældende salmebog indeholder 170 originale salmer af Grundtvig og 101 bearbejdelser.

Dels gennem sine salmer, dels gennem sine historiske sange og fædrelandssange, optaget bl.a. i Folkehøjskolens Sangbog, der stadig udkommer i nye oplag, er Grundtvig blevet en af de mest sunge digtere i dansk litteratur. Det er mere herigennem end igennem hans prosaiske skrifter, Grundtvigs tanker er blevet kendt. At der ligger en fast »Tankering«, som Grundtvig kalder det, bag disse digte og skrifter, er derfor blevet mindre kendt. Men bortset fra den væsentlige holdningsændring m.h.t. adskillelsen af »Kirke, Stat og Skole« vil man kunne finde det filosofiske grundlag for hans tanker i tidsskriftet »Danne-Virke« 1816-19 og den videre udførelse deraf i hans samtidige og senere historiske skrifter – særlig de under titelen »Mands-Minde« udgivne foredrag fra 1838 – hans politiske taler, og hans digte og artikler i ugebladet »Danskere« 1848-51.

VII

Det skulde gerne fremgå af de foregående sider, at der stadig er mange modstridende meninger om Grundtvig, men også at Grundtvig har digtet og tænkt, hvad der stadig er værd at gentage og overveje, i nogle tilfælde virkeliggøre: ikke blot brugen af hans salmer og sange, men også det syn på mennesket og historien, hvoraf hans forfatterskab er fremgået.

Det er muligt at tænke i andre baner end dem, der er blevet låset fast af Kant og Hegel og Marx. Det er ikke nødvendigt at

binde sig til en idealistisk eller materialistisk filosofi. Det er ikke engang nødvendigt at gøre sin religion afhængig af en eksistentiale, der stiller mennesket over for uopfyldelige krav. Det er muligt at indrømme, at der er grænser for menneskets kunnen og virken, som ikke lader sig overskride. Det er muligt at se grænserne for vore materielle ressourcer og tomheden bag tilintetgørelsen af det, de hidtil har givet os, legemligt og sjæleligt.

Det er muligt at forene forestillingen om menneskets udvikling i fortid, nutid og fremtid med den tanke, at hverken mennesket eller universet har skabt sig selv. Det er m.a.o. ikke urimeligt at forestille sig, at verden er skabt af en magt, der ikke lader sig erkende af den menneskelige fornuft. Det er heller ikke urimeligt at forestille sig, at denne uerkendelige magt ikke des mindre har gjort det muligt for os mennesker gennem vore sanser, vor forestillingsevne og vor tænkeevne at erkende denne udvikling, dens hidtidige gang og dens fremtidige muligheder. – Det er disse forestillinger, Grundtvig har set udtrykt i den »mosaisk-christelige Anskuelse af Menneskelivet«, d.v.s. af »Natur-Mennesket«, som han også skriver. Han kalder sammesteds mennesket »et guddommeligt Eksperiment« – og bruger dermed for en gangs skyld et billede fra naturvidenskaben.

Der var for Grundtvig ingen modstrid mellem at opfatte mennesket som et højtudviklet dyr og se det som skabt af Gud. Det er sproget, der adskiller mennesket fra dyret. Men han protesterede gennem hele sit forfatterskab imod at se den eksperimenterende videnskab og den spekulative fornuft som den kim, hvorefter alt havde udviklet sig. Den menneskelige fornuft er ikke Gud. Netop fordi menneskets forstand er dets højeste og senest udviklede evne, kan den ikke være roden, af hvilken menneskesjælen, endelig hele mennesket og verden, har udviklet sig. Menneskets fornuft og forstand er ifølge Grundtvig ligesom dets forestillingsevne udviklet af de sanser, hvormed det ligesom dyrene orienterer sig i omgivelserne, og herunder især føleevnen, hvorefter de indre følelser har udviklet sig. »En Tanke er i grunden ikke andet end en Følelse, der bliver sig selv klar«, siger Grundtvig, og han tilføjer, at det bliver den i handling. I disse ord er hans opfattelse af menneskesjælen og menneskelivet antydning – på en måde, der viser, hvor forskellig den er fra den, der har været almindelig i psykologien, siden Voltaire og Rousseau fremhæve-

de henholdsvis fornuften og følelsen som menneskets vigtigste evner. I Grundtvigs psykologi og antropologi eksisterer denne splittelse ikke. Han opfatter i stedet mennesket som en *helhed*, hvori »Aand og Støv kan gennemtrænge hinanden og forklares i en fælles guddommelig Bevidsthed« – dvs. hvori det åndelige og det legemlige smelter sammen og vil kunne forklare hinanden i den menneskelige bevidsthed, som derved efterhånden kan blive til det, den er bestemt til, fordi den er skabt til at ligne sin skaber – og ikke blot »en Abekat, bestemt til at efterligne de andre Dyr og siden sig selv til Verdens Ende«. –

Det er altså *muligt* at opfatte mennesket i overensstemmelse med den »mosaisk-christelige Anskuelse« som alternativ til den, der reducerer mennesket til en imitation af det nærmest udviklede dyr. Og der er dén væsentlige ejendommelighed ved Grundtvigs gennemtænkning af den bibelske menneskeopfattelse, at den forestiller sig *en videreudvikling i fremtiden*, der modarbejder enhver splittelse i mennesket og derved nærmer det til større og større lighed med den uerkendelige magt, der har skabt det.

Det er kun antydninger af denne menneskeopfattelse, Grundtvig giver i indledningen til Nordens Mythologi 1832. Uddybningen må man søge i hans filosofiske betragtninger i de første 3 bind af »Danne-Virke« 1816–18 og forarbejderne dertil fra 1813–15. Den *umulighed*, Georg Brandes fandt i at forene Darwins udviklingslære med den kristne opfattelse af mennesket som skabt og afvejet fra sin guddommelige bestemmelse, var for Grundtvig en *mulighed*. Og antagelsen af denne mulighed var for Grundtvig forudsætningen for et *samarbejde* med anderledestænkende. Dem, der ikke kunde antage denne mulighed, måtte han modarbejde – i en *fri*, åndelig kamp.

Den kristne *tro* derimod var for Grundtvig noget andet end denne *anskuelse*. – Troen gik ud fra den erkendelse, at mennesket ikke selv kunde helbrede den skade, der var sket ved afvigelsen fra menneskets guddommelige bestemmelse; dertil behøvedes en ny, overmenneskelig kraft: Guds tilgivelse, som Jesus har tilsagt enhver, der tror på hans ord. Og der var for Grundtvig intet i vejen for at samarbejde videnskabeligt, pædagogisk og politisk med mennesker, der havde en anden *tro* end han selv.